

– Hakemli Makale –

GAYB BİLGİSİ HAKKINDA KUR'AN'A AYKIRI YORUMLARIN SEBEP OLDUĞU İNANÇ PROBLEMLERİ

Mehmet Emin GÜNEL

Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat
Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Kelam Anabilim Dalı
gun_eli@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5662-8492>

ÖZ

İslam dinini, diğer dinlerden ayıran en önemli özelliklerinden biri, tevhid inancını merkeze alıp yaratıcı ile kullar arasındaki ilişkinin sınırlarını kesin çizgilerle tayin etmesi ve bu sınırları aşır yaratıcının ilahlık sıfatlarına ortak olmayı da affedilmeyecek en büyük inanç problemi görmesidir. Kur'an'ın, ibadetler gibi fer'i meselelerin detaylarına yer vermek yerine, inanç konularını etraflıca ve tekrarın tekit gücüyle ele alması, bu konulardaki sapmaların insan hayatını derinden etkileyecek olmasından kaynaklanmaktadır. Üstelik ibadet ve muamelat konularındaki çok çeşitlilik, dinin buna müsaade etmesi sebebiyle, peygamberden aktarılan farklı uygulamaların neticesidir. İnanç konuları ise, sadece bir peygambere indirilen vahiy manzumelerinde değişmezlik özelliğini göstermekle kalmaz, ibadet ve muamelat konularından farklı olarak, bütün peygamberler için değişmezlik özelliğine sahiptir. Kur'an'ın, bütün insanlık için belirlediği bu değişmez inanç sınırlarından biri de, yaratıcının, ilahlığının gereği olarak kendisine tahsis ettiği gayb bilgisidir. Bu çalışmada, inanç konularının en önemli kaynağı olan Kur'an'ın gayb bilgisi için çizdiği sınırlar, gaybın peygamberler veya onlardan sonra gelen din adamlarınca bilinme imkânı ve konu bağlamında Kur'an'a aykırı yorumlardan kaynaklanan inanç problemleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Gayb Bilgisi, Peygamber, Te'vil, İnanç Problemleri.

THE BELIEF PROBLEMS CAUSED BY INCONSISTENT INTERPRETATIONS ABOUT THE INVISIBLE WORLD COMPARED TO THE QUR'AN

One of the most important features that distinguish the religion of Islam from other religions is that it places the monotheism belief in the center and determines the boundaries of the relationship between the Creator and the servants, and sees the unforgivable problem of belief in overcoming these boundaries. The fact that the Qur'an deals with the issues of faith in detail and with the unequal power of repetition instead of giving details of the individual issues such as worshiping is due to the fact that deviations in these subjects will affect human life deeply. Moreover, the wide variety in

the subjects of worship and procedures are the result of different practices narrated by the Prophet as the religion allows it. Belief subjects, on the other hand, show not only the immunity feature in the verse of the revelation that is sent down to a prophet, but unlike the subjects of worship and treatment, it has an immutability feature for all prophets. One of these immutable belief limits determined by the Qur'an for all humanity is the knowledge of the invisible world which the Creator assigned this to himself as a requirement of his divinity. In this study, the limits of the Qur'an, which is the most important source of beliefs, for the knowledge of the invisible world, the possibility of being known by the prophets or the clergy after them, and the belief problems arising from the comments contrary to the Qur'an in the context of the subject will be discussed.

Keywords: Quran, Invisible World, Prophets, Gloss, The Belief Problems.

Giriş

Esas olarak inanç ilkeleri üzerinde duran ve bunların muhataplar tarafından sahih bir şekilde benimsenmesini hedefleyen Kur'an açısından önemsenen inanç konularından biri de, gayb bilgisi hakkında inananlarda olması gereken kabuldür. Gayb bilgisi, Allah'a ait bilgi olması itibariyle, yaratıcı ile yaratılanlar arasındaki benzeşmezlik ilkesiyle doğrudan bağlantılıdır. Sınırlı olan kul bilgisi, yaratıcının sonsuz bilgisinden farklıdır (Bk. Bakara 2/ 32, 256). Bu sebeple, Kur'an'da istisnai olduğuna işaret edilen durumlar dışında, gaybtan bilgi aldığını söyleyen kimse, yaratıcının kendisine has kıldığı bilgiye ulaşabildiğini iddia etmektedir. Bu durum, yaratılmışların yaratıcıya ait olan ilim sıfatına ortak olmaları sonucunu ortaya çıkartarak, kelamin en önemli meselesi olan tevhit ilkesini ihlal etmektedir.

Peygamberlerin vefatından sonra, kendilerini, onların gerçek temsilcileri olarak tanıtan bazı din adamları, peygamberlerin insanlara ulaştırdıkları hakikatleri, en doğru şekilde temsil ettikleri iddiasıyla ortaya çıkmışlardır. Bu iddia sahiplerinden bir kısmı, kimi zaman kötü niyetle, kimi zaman da önceden sahip oldukları inançların hakikat olduğu zannıyla, peygamberlerin getirdiği öğretinin içine yanlış inançlar karıştırmış ve insanlar arasında bunları yaymışlardır.¹ Peygamberlerin ardından, toplumların düşebileceği bu duruma işaret eden Kur'an,² çözüm olarak da, ortaya koyduğu değiştirilemez hakikatlerin ölçü olarak kabul edilmesinin gerekliliğine dikkat çekmektedir (Bk. el-Fussilet 41/42, el-Hicr 15/9).

¹ "Vay o kimselere ki, elleriyle Kitab'ı yazarlar, sonra da onu az bir karşılığa değiştirmek için, " Bu, Allah'ın katındandır" derler. Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların haline! Vay kazandıklarından dolayı onların haline! " (el-Bakara 2/ 79). Bk. Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Şur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, (Kâhire: Daru Hicr, 2001), 2: 165-169.

² "İman edenlerin Allah'ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi? Daha önce kendilerine kitap verilip de, üzerinden uzun zaman geçen, böylece kalpleri katılaştıranlar gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu fâsik kimselerdir." (el-Hadîd 57/ 16).

Gayb bilgisi hakkında Kur'an'da geçmekte olan yönlendirmelere aykırı kabullerin sebep olduğu inanç problemleri ve bu inanç problemlerinden kaynaklanan Müslüman coğrafyalardaki bireysel ve toplumsal sorunların varlığı, bu konunun ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Gençlerin ve din hakkında, mütedeyyin kişilerin yaşamlarından tanıklık ettikleri tecrübeler yoluyla kanaat sahibi olan kesimlerin, dinden uzaklaşıp deizm veya ateizm gibi inkârcı ideolojilere yönelmelerinin sebeplerinden biri de, gaybı bildiğini iddia eden din adamlarının varlığı ve bunların toplum nezdinde gördüğü rağbettir.³ Tarihte ve günümüzde, kuşatıcı gayb bilgisine sahip olduğunu iddia eden bazı kesimlerin, bu iddialarını, maddi ve manevi çıkar vesilesi haline getirmelerinin birçok örneklerini görmekteyiz. Bu bağlamda, Hıristiyanlıkta ruhban sınıfının yaptıkları dikkat çekici örneklerdendir. Bu inanç sapması, modern çağda, ateizmin, olduğundan daha fazla yaygınlık kazanmasının önemli sebepleri arasında yer almaktadır.⁴ Burada sorulmasını gerekli gördüğümüz soru şudur; Dinle aralarına mesafe koyan bu kesimler, akıl dışı gördükleri için mi din açısından mümkün görülen inanç alanlarından birini reddetmektedirler? Yoksa dinin mümkün görmediği bir şeyin, dine dâhil edilmesi sonucu ortaya çıkan fitrî bir tepkiden dolayı mı bu iddia sahiplerinden ve onların müntesibi oldukları dinden uzaklaşmaktadırlar? Görülen o ki, Allah'a ait bir sığata, yaratılmışlardan birilerinin ortak olduğu düşüncesi, inanç konularının en önemli başlığı olan tevhit ilkesinin ihlaline yol açarak, tümünden fitrata uygun olan gerçek inancın, muhataplar nezdinde sarsılmasına yol açabilmektedir.⁵

Gayb bilgisinin Kur'anî referanslarına ve konuyla bağlantılı inanç sapmalarına değinmeden önce, gayb kelimesinin semantik yapısına kısaca değinmek meselenin sınırlarının tespitinde faydalı olacaktır. Master olarak kullanıldığında, gözden kaybolmak, gizlenmek, görünmemek, uzaklaşmak gibi anlamları olan gayb kelimesi, sıfat veya isim olduğunda, gizlenen, görünmeyen, hazır olmayan anlamındadır.⁶ Aynı zamanda, kalpte olsun veya olmasın gözün görmediği, duyuların ve insan bilgisinin dışında kalan şeyleri

³ Konuyu, farklı yönleriyle ve geniş açıdan ele alan bildiriler için bk. Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu Bildirileri (Türkiye-Van, 12-14 Mayıs 2017). Ed. Vecihi Sönmez, Burhanettin Kıyıcı, Metin Yıldız. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

⁴ Bk. İbrahim Coşkun, *Ateizm ve İslam*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 128-137.

⁵ Bk. Mehmet Malkoç, "Gençliği Dini Değerlerden Uzaklaştıran Sebepler", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/16 (2019): 252-268.

⁶ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, "ğyb", *Lisânu'l-'Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed Hasebullah, Haşim Muhammed eş-Şazeli, (Kahire: Dâru'l-Maarif, ts.), 5: 3321-3322.

ifade etmek için kullanılan bu kelimenin sahip olduğu farklı anlamlar, kullanıldığı yerlere göre değişmektedir.⁷ Elmalı'ya göre, Kur'an'da iki türlü gayb bulunmaktadır. Birincisi, hiçbir delili bulunmayan gaiblerdir ki bunları ancak gayb bilgisine sahip olan Allah bilir. İkincisi ise, delili bulunan gaiblerdir. Bu da, Allah'tan hakkıyla korkanların inandıkları ve delili bulunan hak gaybdır ki, Hak Teâlâ ve sıfatı, ahiret ve halleri, melekler, peygamberlerin nübüvveti, kitapları indirme gibi imana ait temel unsurları kapsamaktadır.⁸

Lügat anlamlarından bazılarını verdiğimiz gayb kelimesi, dinî literatürde geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Türevleriyle birlikte Kur'an'da altmış yerde geçen gayb kelimesinin,⁹ Allah'a ait bilgi alanını ifade eden kullanımları bu çalışmanın ilgilendiği tarafıdır. Konumuz, gayb kelimesinin Allah'a nispet edildiği ayetlerde ifade ettiği anlamlarla bağlantılı olduğu için kelimenin bunun dışındaki kullanımlarına temas etmeyi gerekli görmemekteyiz.

Allah'a ait özel bilgi olan gayb bilgisine kimlerin ulaşabileceğini tespit etmek için yapılması gerekli olan isabetli yöntem, inanç konularını, özellikle de gayb meselesini tafsilatlı olarak ele alan Kur'an'ın ilgili ayetlerine bakmak olacaktır.

1. KUR'AN'DA GAYB BİLGİSİ

Kur'an'ın inanca yönelik önemli hedeflerinden biri, kitabı indiren Yüce Yaratıcının kendisini tanıttığı şekliyle O'na inanılmasıdır. Kur'an'da yer alan gayb ile ilgili ayetlerin büyük çoğunluğu, gayb bilgisinin mahiyeti, sınırları, bilinip bilinmemesi gibi konulara değinmez. Gaybı konu edinen bu ayetlerin bağlamından anlaşılan ana mesaj, Allah'ın ilminin görünen görünmeyen her şeyi kuşattığının muhataplarca bilinmesidir.¹⁰ Bu amaç dışında kalan ve konumuzu doğrudan ilgilendiren ayetleri iki başlık altında zikredebiliriz;

Gaybın, yalnız Allah tarafından bilineceğini haber veren ayetler.

Allah'ın, elçilerinden seçtiğine gaybını bildireceğini haber veren ayetler.

Çalışmamamız, gaybın sınırları ve bilinmesiyle ilgili olduğu için, özellikle bu konuya işaret ettiğini düşündüğümüz ayetlerden birkaçını zikretmekle yetineceğiz. “ Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları

⁷ Ebu'l-Kasım Hüseyin Ragıp el-İsfehânî, “ğyb”, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Kiyânî, (Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1961), 367.

⁸ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Sadeleştirme),(İstanbul: Azim Dağıtım, ts.), I: 167.

⁹ Muhammed Fuat Abdülbâkî, *el-Mucemu'l-mufehres*, (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1945), 507.

¹⁰ Bk. el-Bakara 2/33, el-Hucurât 49/18, el-Fâtır 35/38, el-Kehf 18/26, en-Nahl 16/77, Hud 11/123, et-Teğâbun 64/18, el-Haşr 59/22, el-Cuma 62/8.

O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi bile bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır ” (el-En'âm 6/59). De ki: "Allah'tan başka göklerde olsun yerde olsun hiç kimse gaybı bilemez." Onlar ne zaman diriltileceklerini de bilmezler (en-Neml 27/ 65).

Neml suresinde geçen ayet, gaybın bilgisinin yalnız Allah'a ait olduğunu, istisna kaidesinin kullanımıyla ortaya çıkan hasır özelliğiyle pekiştirmektedir. Zemaşşerî'ye göre, Allah, gayb bilgisini yalnız kendine has kılmakla, kullarından birinin istemediği halde iman etmek zorunda kalmasını engellemiş olmaktadır. Çünkü gaybın bilgisini elde etme imkânına sahip olan kimse, geleceğe dair elde ettiği cennet-cehennem bilgisi sebebiyle istemese de iman etmek zorunda kalacaktır. Böyle bir durum ise, iradeli varlık olan insanın yeryüzünde bulunuş amaçlarından olan imtihan gerçeği açısından sorunlara yol açacaktır.¹¹

Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) göre bu ayet, melekler gibi ruhanî veya yeryüzünde bulunan insanlar, maddeler gibi cismanî varlıklara tapan kesime, taptıkları bu varlıkların, ilahlığın gereği olan gayb bilgisine sahip olmadıklarını bildirmektedir.¹² Gaybın anahtarlarının Allah katında olduğunu bildiren ayet, gayb bilgisinin kapsamından da bahsetmektedir. Bu ayetin iniş sebebine işaret eden rivayetlere göre, peygamberin inatçı muhatapları, kendilerine vad edilen cennet nimetlerini dünyada elde etmek isteyerek rızıklarının genişletilmesi talebinde bulunmaktadırlar. Onlara verilen cevapla, varlıklara ait bütün detayları içeren bilginin, bir kitapta bulunduğu haber verilmektedir ki, bu kitap da Allah'ın ilmi olarak tefsir edilmektedir.¹³ Dolayısıyla, rızıklarının genişletilme gücüne sahip olanın yalnız Allah olduğu söylenerek, peygamberden buna benzer işler beklemenin yersizliği vurgulanmaktadır. Ayette kullanılan ” مفاتيح /anahtarlar ” kelimesi de, yalnız Allah'a açık olan bilgi kapılarının Allah tarafından kapatıldığı anlamına işaret kabul edilmektedir.¹⁴

Kur'an'da gayb bilgisinin sınırlarını çizen bir diğer ayet gurubu ise, sadece Allah'a ait olduğu haber verilen bu bilginin, Allah tarafından, sınırlı ve şartlı olarak kullardan bazılarına açılmasını konu edinmektedir. Allah'ın,

¹¹ Bk. Ebu'l-Kasım Mahmud Zemaşşerî, *el-Keşşâf 'an hağâiki gavâmiu't-tenzil*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-Arabîyye, 1986), 4: 467.

¹² Bk. Ebu Mansûr Muhammet b. Muhammet b. Mahmut el-Mâturidî, *Te'vilât-ü ehli's-sünne*, thk. Fâtıma Yusuf el-Haymî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 3: 570.

¹³ Bk. Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 2: 355.

¹⁴ Bk. Ebû Abdullah Muhammed Fağreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb(et-Tefsîru'l-kebir)* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 13: 11-13.

elçilerinden seçtiğine gaybını bildireceğini haber veren ayetlere şu ikisini örnek verebiliriz. “ (Ey inkâr edenler!) Allah müminleri, pisi temizden ayırmadan bulunduğunuz hal üzere bırakacak değildir. Allah size gaybı da bildirecek değildir; fakat Allah (gaybı bildirmek için) peygamberlerinden dilediğini seçer. Artık Allah’a ve peygamberlerine iman edin; inanır ve sakınırsanız sizin için büyük bir ecir vardır “ (Âl-i İmrân 3/179). “ Gaybı O bilir, gizlisini kimseye açmaz; Ancak elçi olarak seçtiği başka. Allah, bu elçilerin her türlü durumlarını ilmiyle kuşattığı ve her şeyin sayısını belirlediği halde, rablerinin mesajlarını tebliğ ettiklerini ortaya çıkarmak için onların önlerinden ve arkalarından gözcüler gönderir “ (el-Cin 72/26-28).

Cin Suresinde geçen ayet, gayb bilgisinin sınırlarının tespitinde en çok başvurulan ayetlerdendir. Zemahşerî’ye (ö. 538/1144) göre bu ayet, bazı kesimlerin, gaybın bilgisine sahip olmakla ilişkilendirdikleri evliya kerametinin, olmadığına delildir. Çünkü veli kullar, Allah’ın hoşnut olduğu insanlar olmalarına rağmen ayette belirtilen elçilerden değildir. Aynı zamanda münecim ve sihirbazların gelecekte haber verme iddialarını da reddetmektedir. Çünkü kâhinler ve sihirbazlar, Allah’ın razı olduğu kimseler değildir. Ayette, kendilerine gaybın bilgisinin verilebileceği kimseler olarak tayin edilenler, kendilerinden hoşnut olunan elçilerdir. Bu sebeple, ne veli kullar ne de kâhin ve münecimler gelecekte haber verebilirler.¹⁵

Bu ayeti, münecimlerin haberlerinin yalanlanmasını gerektiren bir delil kabul edenlere karşı çıkan âlimlerden biri de Mâtürî’dir. Ona göre, haberleri tasdik edilen münecimler vardır ve onlar, yıldızların doğuş-batış bilgisiyle bağlantılı olarak dünyaya gelen insanlar ve onlarda meydana gelen değişiklikleri bilmektedirler. Bazı tabiat bilginleri de, bitkilerin insanlara fayda veren tabiatlarına vakıf olmaktadır. Bu iki kesimin de, bu bilgilere kendi imkânlarıyla ulaşmaları mümkün değildir. Bu münecimler ve tabiat bilginleri, yalnız kendilerine gayb bilgileri verilen elçilerin sahip olabilecekleri bu çeşit malumatları, elçilerden tevarüs yoluyla almış kimselerdir.¹⁶

Cin Suresindeki ayetten hareketle, gayb bilgisinin, Allah tarafından seçilmiş elçiler dışında kimseye açık olmadığını savunan Zemahşerî ve onun gibi düşünen âlimlerin görüşlerine itiraz eden Râzî (ö. 606/1210), bu iddia sahiplerinin, delilden yoksun olduğunu söylemektedir. O, ayette geçen gayb kelimesinin genel anlamda kullanılmadığını, isim tamlaması formunda gelen

¹⁵ Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 235; Muhammet b. Yusuf Ebu Hayyan el-Endelûsî, *el-Bahru'l-muhîtt-efsîr*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010), 10: 304-307.

¹⁶ Bk. Mâturidî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 5: 286-287.

tekil gayb kelimesinden kastın ise, kıyametin vakti olduğunu söylemektedir. Râzî, gaybın bilinmezliğinden söz eden ayeti, kendinden hemen önce geçen ve elçinin vadedilen azap hakkında bilgi sahibi olmadığını bildiren bölümün¹⁷ devamı kabul ederek, gayb kelimesinin genel değil, özel anlamda kullanıldığını savunmaktadır. Râzî'nin bu teviline göre, sadece bazı elçilere bildirilecek olan gayb, kıyamet anıdır ve o elçiler de, kıyametin kopma anından hemen önce kendilerine haber verilen melekler olabilir. Dolayısıyla bu ayete istinaden, evliyanın veya kimi kâhinlerin gelecekte haber vermesinin imkânsızlığına delil çıkartmak, hem ayete hem de gelecekte haber vermesiyle halk arasında şöhret bulmuş kimseler hakkında anlatılan mütevatir rivayetlere aykırıdır.¹⁸

Âl-i İmran suresinde geçen ayet, iman ettiklerini söyleyen kesim içinde, tasdiklerinde samimi olanlarla, maslahatları sebebiyle tasdik ehli görünen münafıkların birbirlerinden ayırt edilmeden bırakılmayacaklarına işaret etmektedir. Kalplerin tutumu olan iman ve nifak hallerinin gaybî bir durum olması sebebiyle, Allah'ın seçip, kendisine bildirdiği elçisinden başkası tarafından bilinmeyeceği kesin bir dille ifade edilmektedir. Ayette, bazı gaybî bilgilerin seçilmiş bazı peygamberlere bildirildiğine işaret edilmesi, kalplere muttali olma imkânının peygamberlere ait asli bir meziyet olmadığına delil kabul edilmektedir. Allah'ın bildirmesi dışında, peygamberlerin kalplerde gizli olan bilgilere muttali olabileceğini bildiren bir delil bulunmamaktadır.¹⁹

Cin Suresinde geçen ayet, açık bir şekilde, Allah'ın kendine ait olan gayb bilgisini hiçbir kimseye açmayacağını bildirmektedir. Ancak Allah, peygamberlerden seçtiği bazılarına gayb bilgisini bildireceğini söyleyerek, bu durumdan yalnızca onların istisna edildiğini haber vermiştir. Bu ayetten hareketle, seçilmiş elçiler dışındaki insanlara gayb bilgisinin açılmayacağını savunan Zemahşerî'nin ileri sürdüğü delil, imtihan edilmenin amacı ve sürecini izah eden ayetler tarafından da desteklenmektedir: "(İnanmak için) ille de kendilerine meleklerin gelmesini veya rabbinin gelmesini ya da rabbinden bazı işaretlerin gelmesini mi bekliyorlar? Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, rabbinden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz. De ki: "Bekleyin! Şüphesiz biz de

¹⁷ Bk. De ki: "Tehdit edildiğiniz azap yakın mıdır yoksa rabbim onun için uzun bir süre mi koyar, bilemem."(el-Cin 72/ 25).

¹⁸ Bk. Râzî, *Mefâtiḥu'l-ğayb*, 30: 178-179.

¹⁹ Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 664-665.

beklemektedir." (el-En'âm 6/158). Ayetlerde, Melekleri veya insanları aciz bırakan kıyamet alametlerini gören kimseler için imtihan ortamının kalkmasından ve bu saatten sonraki imanlarının geçersizliğinden bahsedilmektedir.²⁰ Aynı şekilde, peygamberler dışındaki insanlara, gayb bilgisinin açılması neticesinde, o insanların görecekleri cennet-cehennem manzaraları, onların iman etmelerini zorunlu hale getirerek imtihanlarını anlamsızlaştıracaktır.

Gayb bilgisinin peygamberlere aktarılması esnasında, peygamberlerin veya meleklerin önüne süreci gözetleyen ve bilgiyi, cin-şeytan kaynaklı veya başka bir şekilde oluşabilecek bir müdahaleden korumak için bekçiler yerleştirildiğinin haber verilmesi, konunun Allah katındaki değer ve hassasiyetine işaret eder.²¹ Her şeye gücü yeten Allah'ın, gözetleyiciler olmaksızın peygamberlerine açtığı gayb bilgisini, sorunsuz bir şekilde muhataplarına ulaştırması, inanan herkesin kolaylıkla kabul edeceği bir durumdur. Buna rağmen, gayb bilgisinin seçilmiş elçiye, ondan da muhataplarına ulaştırılması sürecindeki bu sıkı tedbir vurgusu, değerli olan gayb bilgisinin sorunsuz bir şekilde yerlerine ulaştırıldığı hususunda elçi ve muhatapların itminanını sağlamaya yönelik bir üslup izlenimi vermektedir.²²

Râzî'ye göre, münecim veya elçiler dışındaki salih kulların gelecekte haber verme imkanına sahip olduklarının delili, bu haberlere itimat eden insanların sayısının fazlalığıdır. Kur'an'da, aksini destekleyecek bir delil olmamasına rağmen, değerli insanların ve halktan birçok kişinin bu iddiayı kabul etmelerini gerekçe göstermenin ilmî bir dayanağı olmadığı gibi, bu ve buna benzer yaklaşımlara itibar etmek, naslara aykırı inançların yaygınlaşmasına yol açacak bir tutumdur. Mâtürîdî'nin, münecim ve tabiat bilginlerinin, sahip oldukları özel malumatlara, elçiler aracılığıyla ulaştıklarını söylemesi, ilgili ayetlerin çizdiği sınırların gözetilmesi açısından isabetli görünmekle birlikte, kimi münecim ve tabiat bilginlerinin haberlerinin tasdik edilmeyi hak ettiğini kabul etmesi ise, konunun istismarına imkan verecek delilsiz bir yaklaşımdır. Bu sebeple, münecim, kahin gibi gelecekte haber verme iddiasında bulunan kişileri ve bunların halk arasında şöhret bulan kehanetlerini doğrulamak, gayb bilgisinin yalnız Allah'a ait olduğunu söyleyen Kur'an ayetlerinin açık anlamından, meşru bir karineye dayanmaksızın

²⁰ Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1981), 6: 227-238.

²¹ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 5: 286-287.

²² Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 5: 287; Ebu Ali Fazl b. Hasen et-Tabersî, *Mecmû'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an* (Beirut: Daru'l-Murtezâ, 2006), 10:119-120.

uzaklaşmaktır.²³ Müslüman toplumlarda şöhret bulmuş muteber akide metinlerinden olan Tahavî akidesinde, vehimlerine dayanarak, Allah'a ait gizlenmiş bir sır olan gayb bilgisine muttali olduğunu iddia edenler, iftira ve günahı meslek edinmiş kimseler olarak nitelenmektedir.²⁴

Gayb bilgisinin peygamberler tarafından bilinmediğinin açık delillerinden bir diğeri de, A'râf Sûresinde geçmektedir. De ki: "Ben kendim için, Allah'ın dilediği dışında ne bir fayda elde edebilirim ne de zarardan kurtulabilirim. Eğer gaybı biliyor olsaydım elbette bundan çok faydalanırdım, başıma kötülük de gelmezdi. Ben yalnızca inanan kimseler için uyarıcı ve müjdeleyiciyim."(el-A'râf 7/ 188). Ayet, gaybın, Hz. peygamber tarafından bilinmediği gerçeğini, aykırı yorumlara imkân vermeyecek bir üslupla ifade ettiği için, peygamber olmadıkları halde müneccim ve veli kulların gaybtan haber vermelerini mümkün gören âlimler, ya bu ayetin tefsirinde bu iddialarını dile getirmemekte²⁵ ya da lafız ve bağlamdan uzak tevillere yönelmektedirler. Örneğin; "Allah'ın, Elçisine, gaybı bilmediğini söylemesini emretmesi, peygamberin edep ve tevazuundan kaynaklanmaktadır."²⁶ demek, bağlam ve lafız karinelerini göz ardı etmeden ulaşılabilecek bir yorum değildir. Peygamberin gaybı bilmediğinin söylenmesi, onun haber verdiği şekliyle ortaya çıkan gayb haberleriyle çelişkili bir durum arz etmemektedir.²⁷ Konuyla ilgili olarak zikrettiğimiz Cin Sûresindeki ayet, Allah'ın seçtiği elçileri için bunun mümkün olduğunu bildirmektedir. Bu iki ayet arasında, bir çelişkinin varlığı söz konusu değildir. Bilakis ayetler, gaybın asli olarak sadece Allah tarafından bilineceği ve hiçbir kimsenin Allah'a ait olan bu alana muttali olamayacağını bildirilmesinden sonra, bu işin istisnası olarak Allah'ın seçtiği bazı elçileri açısından imkânından bahsetmektedir.

Peygamberin gaybı bilmediğini muhataplarına iletmesini isteyen ayet (Bk. el-A'râf 7/ 188), aynı zamanda konumuz açısından önemli olan başka hakikatleri de ihtiva etmektedir. Şart cümlesi formunda gelen bu ayet de, cevap cümlesinin gerçekleşmesi, şartın gerçekleşmesine bağlıdır. Ayet, peygamberin gaybı bilmesi durumunda, elde edeceği iyilikleri artırma ve kendine dokunacak kötülüklerden kurtulma neticelerine dikkat çekerek,

²³ Bk. Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, 10: 304-307.

²⁴ Bk. Bâbertî, *Şerhü 'akîdeti't-tahaviyye*, 276.

²⁵ Bk. Mâturidî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 2: 317-318; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 15: 87-88.

²⁶ Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammet el-Hazin, *Lübâbü't-te'vil fi meâni't-tenzil*, thk. Abdüsselâm Muhammet Ali Şahin, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 2: 279-280.

²⁷ Bk. Necati Kara, "Kur'an'da Gayb ", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1994): 57-60.

seçilmiş bir elçi olmasına rağmen bu imkânlarla sahip olmadığını bildirmektedir. Tefsirlerde, peygamberin gaybı bilmesi durumunda artıracığı iyilikler; salih amel, bolluk ve kıtlık yıllarını bilmesinden dolayı ticaretle elde edilecek bol kazanç, savaşların neticesini önceden görmek gibi menfaatler, kurtulacağı kötü durumlar ise; ticaret ve savaşlarda kaybetmek gibi zararlar olarak geçmektedir.²⁸ Ayetin sonunda peygamberin, yalnız bir uyarıcı ve müjdeleyici olduğunun hatırlatılması, gaybı bilmenin, elçilik vazifesini yerine getirmenin gereklerinden olmadığı gerçeğini teyit etmektedir.

Sonuç olarak, Kur'an'da gayb, ilahlılığın gereği olarak Allah'ın kendine has kıldığı, gerekli gördüğünde elçilerinden seçtiğine açtığı, denetimli, korunmuş ve sair kullardan gizlenmiş bir bilgi sahasıdır.

Müslümanlar, Peygamberden aktarılan rivayetlerin bağlayıcılığında veya bu rivayetleri aktaran râvilelere karşı sahip oldukları farklı tutumlar sebebiyle, hadis mecmualarının güvenilirliğinde ihtilaf etseler de, bütün Müslümanlar açısından inanç konularında bağlayıcı metin Kur'an'dır. Bu sebeple, Kıyamet gününe kadar yaşayacak insanların sahih inançlarını elde edecekleri ilahî metnin inanç konularında çizdiği sınırlar son derece hayatidir. Gayb bilgisi hakkında Kur'an'ın çizdiği sınırlara rağmen, inananlar açısından en değerli şahsiyetler olan peygamberler hakkında sınırlarını aşan mübalağalı ifadeler kullanılması, çoğu zaman hüsnü kabulle karşılanmaktadır.²⁹ İlk bakışta sorunlu gibi görünmeyen bu anlayış, süreç içinde, din istismarcılarının elinde çığırından çıkarak büyük inanç problemlerine zemin hazırlamaktadır. Kur'an'ın övgüyle bahsettiği peygamberleri yüceltmek adına, Kur'an'da onlar için kullanılan ifadeleri, lafzın ve bağlamın imkân vermediği bir anlama yormak, iyi niyetle de olsa hakkı terk etmektir.

İlahılığın gereği olan gayb bilgisinin yalnız Allah'a ait olduğu ve istisnai olarak elçilerden bir kısmına bildirileceği gerçeğine rağmen, peygamberlerin ve onlardan sonra gelen sayısız kişilerin gaybı bildiklerini savunmak, beraberinde birçok inanç problemine yol açmıştır. Bu bölümde, etkenleri arasında, gayb bilgisi hakkında Kur'an'a aykırı kabullerin olduğunu düşündüğümüz bazı inanç sapmalarını inceleyeceğiz.

2. GAYB BİLGİSİNİN İSTİSMARINDAN KAYNAKLANAN İNANÇ PROBLEMLERİ

²⁸ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, 10:615-617; Mâturidî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 2: 317-318; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 15: 87-88; Hazin, *Lübâbü't-te'vil fi meâni'l-tenzil*, 2: 279-280; Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, 5: 241.

²⁹ Murtezâ Mutahharî, *el-İmâme*, (Beyrut: Daru'l-Havrâ ts.), 101.

Kur'an'da, erdemli yaşamlarıyla Allah'ın hoşnutluğunu kazanan peygamberlerin hayatları, yaratılış gayesinin gereklerini yerine getirerek dünya ve ahiret selametine ulaşmak isteyenlerin örnek almak zorunda oldukları modellerdir.³⁰ Onların bu örnek kişilikleri ve Allah'ın hoşnutluğuyla neticelenmiş imtihan süreçlerinin Kur'an tarafından bildirilmesi, onları, beşer soyu için aşilamaz en üst konuma yerleştirmiştir.³¹ Bu sebeple, peygamberlerin ümmetleri içinden Allah'a yakınlık iddiasında bulunan herhangi bir kimsenin, peygamberleri aşacak bir makama ulaştığını söylemesi, ne aklın ne de nassın onayladığı bir durumdur.³² Zaten peygamberlerin rehberliğinde şekillenen toplumların, benimsedikleri doğru inanç ilkelerini terk etmeleri, genellikle, peygamberlerin getirdiklerini inkar etmek suretiyle olmamakta, daha çok sahih inanç esaslarının tahrifiyle gerçekleşmektedir.³³ İnanç tahrifatlarından peygamberlere yönelik olanları, onların sahip oldukları güzel hasletleri reddetmekle olabileceği gibi, sahip olmadıkları nitelikleri onlara yüklemekle de olabilir. Her iki durum da, inanç sahasında problemlerin ortaya çıkmasına yol açabilecektir. İyi niyetle de olsa, peygamberlere, Allah tarafından verilmeyen özellikler isnat etmek ve onları tanıttıldığı gibi kabul etmemek, onları beşerî özelliklerinden uzaklaştırmaya yol açacağı için bir tahrifat çeşidi olarak bazı dengelerin bozulmasına sebep olacaktır. Bu bölümde, Şiî dünyanın neredeyse tamamında, Müslümanların çoğunluğunu oluşturan Sünni çevrelerde ise, dikkate almayı gerektirecek kadar çok sayıda taraftar bulan ve konumuzla bağlantılı olduğunu düşündüğümüz, inanç sapmalarını ele alacağız.

2.1. Gaybı Bilen Masum İmamlar

Peygamberden sonra Müslümanların yöneticisi olacak kimsenin belirlenmesi sürecinde ortaya çıkan ihtilaflar, zaman içinde, Müslümanların

³⁰ İçinizden Allah'ın lutfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır. (el-Ahzâb 33/ 21).

³¹ Bk. "İsmail'i, Elyasa', Yûnus'u ve Lût'u da hidayete erdirmiştik. Her birini âlemlere üstün kılmıştık." (En'âm 6/ 86)

³² Bk. İmâmü'l-Haremeyn, Cüveynî, *Kitâbu'l-irşâd ilâ kavâti'l-edille fi uşûli'l-itikad*, thk. Muhammed Y. Musa & Ali Abdulmunîm, (Mısır: Mektebetü Hancî, 1950), 355.

³³ Konu ile ilgili bir ayette şöyle buyrulmaktadır: "Onların ardından kitaba vâris olan ve "Nasil olsa bağışlanacağız" diyerek şu dünyanın geçici menfaatine sarılan bir kuşak geldi. (Ne zaman) önlerine bu gibi menfaatler çıksa hemen sarılırlar. Bunlardan, Allah hakkında gerçek olandan başka bir şey söylemeyeceklerine dair kitabın öngördüğü bir söz alınmamış mıydı? Üstelik onlar kitaptakini de okuyup öğrenmişlerdi. Doğrusu âhiret yurdu sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ aklınız ermiyor mu? (el-A'râf 7/ 169). Bk. Ali Şeriati, *Dine Karşı Din*, (çev. Hüseyin Hatemi),(İstanbul: İşaret Yayınları, 1993), 11-59.

birbirlerinin kanlarını dökmelerine sebep olacak elim hadiselerin yaşanmasına yol açmıştır. İslam ümmetini derinden etkileyen bu sorun, tarafların dini referans arama gayretine yönelmeleri neticesinde de, kelim kitaplarında itikadî bir mesele olarak ele alınmıştır. Eş'arî'ye göre, peygamber sonrası ilk ciddi ihtilaf, imamet meselesi sebebiyle ortaya çıkmıştır.³⁴ Bu terkipte yer alan imam kelimesi, lider, önder anlamındadır.³⁵ İstilah bakımından, namaz kıldırana ve İslam ümmetinin meşru en üst rütbesinde bulunan kimseye verilen bir unvandır.³⁶ İtikadî bir problem olarak imamet meselesi, Şîa'nın, Müslümanların yöneticisi olacak kimsenin, tayinle belirlenmesinin gerekliliği iddiasından kaynaklanmaktadır.³⁷ Tayin edilen bu imam da, kendinden sonra gelecek olan ve Allah tarafından tayin edilen imamı haber vermelidir.³⁸ Müslümanların çoğunluğu, Şîa'nın imamet düşüncesine karşı çıkmakta ve Müslümanların liderlerinin tayinle belirlenmediği düşüncesindedir.³⁹ Yöneticinin Allah tarafından tayini veya insanlar tarafından seçilmesi tercihinin, siyasi hayata yansımaları olmakla birlikte, asıl etkisini dini yaşamda göstermiştir.⁴⁰

Şîa, peygamberlerin sahip oldukları nitelikleri yüceltici bir mantıkla değerlendirme konusunda aşırılığa düşen fırkaların başında gelmektedir.⁴¹ Peygamberleri, naslarda anlatıldığı özellikleriyle kabul etmemelerinin önemli gerekçelerinden biri de, tabi oldukları imamlara yükledikleri kutsiyet inancını temellendirme düşüncesidir.⁴² Çünkü imamların, peygamberlerin, özellikle de son Elçinin sahip olmadığı ilahi nimetlere haiz olduğu söylemek, imamet doktrinini tümünden dayanaksız bir inanca dönüştürebilecek ve savunulması güç bir iddiadır. Konumuz açısından üzerinde duracağımız problem,

³⁴ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *Maḳâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihṭilâfu'l-mûşâllîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, (Kahire: Mektebet'ü Nehdati'l-Mısıriyye, 1950), 39.

³⁵ İbn Manzûr, "emm", *Lisânu'l-'Arab*, 1/133.

³⁶ Bk. Ali b. Muhammed, Cürçânî, "emm", *Kitabu't-Ta'rîfât*, (Beyrut: Mektebet-ü Lübnan, ts.), 37.

³⁷ Muhammed b. Muhammed b. Numan el-Müfid, *el-İfşâḥ fi'l-imame* (Kum: Dâru'l-Müfid, 2000),27-30; Bk. Aisah Mohammed, "Şîa'nın İmamette İsmet Doktrinini Eleştirisi", (çev. Ömer Aydın), *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2003), 231-246.

³⁸ Bk. Muhammed b. Muhammed b. Numan el-Müfid, *en-Nüketü'l-'itikâdiyye* (Kum: Dâru'l-Müfid,1959), 41-43; Bağdâdî, *Uşûlu'd-dîn*. 309.

³⁹ Bk. Bağdâdî, *Uşûlu'd-dîn*. 308.

⁴⁰ Bk. İbrahim Coşkun, "İmamîyye Şîa'sında Ehl-i Beyt Sevgisinin (Batını) İnançlara Dönüşümü", *Marife Dergisi*, 3 (2004): 127- 148.

⁴¹ Ebu İshak İbrahim b. Nevbehâtî, *el-Yaḳut fi 'ilmi'l-keḻâm*, thk. Ali Ekber Zıyâî, (İran: Mektebetü Âyetullah el-'Uzmâ el-Maraşî, 1910), 73; Şerîf el-Mürtezâ, *Tenzîhu'l-enbiyâ* (Kum: İntişârâtü'r-rızâ, 1947), 15; Nasîruddîn Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *Keşfu'l-murât fi şerhi tecridi'l-'itikât* (Kum: İntişârât Şekûrâ,1952), 376.

⁴² Bk. Hasan Onat, "Şî'i imamet Nazariyesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32 (1992): 90.

imamların diğer bütün insanlardan farklı olarak, her şeyi kuşatan, yanılmaktan uzak bir gayb bilgisine sahip oldukları iddialarıdır.

Şîa'ya göre, ümmetin önemli işlerinin kendisine emanet edildiği imamlar, Allah'ın gönderdiği elçileri gibi, görevlerinin gereği olan kuşatıcı gayb bilgisine sahiptirler.⁴³ Allah'tan, sürekli olarak aldığı ve yanılığıdan uzak bilgiyle Müslümanlara yöneticilik yapması gereken imamların yerine, insanlar tarafından seçilmiş ve diğer insanlar gibi hata yapabilen birinin gelmesi, peygamber sonrası yaşanan birçok sıkıntının asıl sebebidir.⁴⁴ Onların nezdinde, imamların her şeyi kapsayan bir bilgiye sahip olmaları hem aklen hem de naklen kabul edilmesi gereken bir inançtır. Müslümanların yöneticisi olan imamın, Allah'ın emir ve nehiyelerini hakkıyla uygulayabilmek için, yanılığıdan uzak, içtihadı ihtiyaç duymayan ve ilahî niteliklere sahip bir ilimle donatılmış olması, aklî bir zorunluluktur.⁴⁵ Bu konudaki nakli deliller ise, mezhepçe kabul edilen muteber hadis kitaplarında yer almaktadır. Konuyla ilgili en meşhur rivayetlerden biri şu şekildedir. "Cafer es-Sadık şöyle dedi: Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın kitabını başından sonuna kadar bilmekteyim. Sanki o, benim avuçlarım arasındadır ve onda, göklerin ve yerlerin haberi, olmuş ve olacak her şeyin bilgisi vardır. Allah şöyle buyurmuştur: "Onda her şeyin açıklaması vardır." Cafer es-Sadık, kendisine nispet edilen başka bir rivayette, ismi azamın yetmiş üç harften oluştuğunu ve bunun bir harfini bilen Hz. Süleyman'ın veziri Asaf'ın, Sebe melikesi Belkis'in tahtını göz açıp kapayacak bir sürede getirdiğini söylemektedir. Vezir bunu bildiği bir harf sayesinde yapmıştır. Allah, bu harflerden sadece bir tanesinin ilmini kendi katında tutup, geriye kalan yetmiş iki harfin ilmini ise imamlara vermiştir.⁴⁶ İmamların ilminin sınırlarını anlatan ve imamlara nispet edilen bu rivayetlere göre, Allah, neredeyse bütün ilim kapılarını onlara açmakta ve sadece az bir kısmını kendi katında tutmaktadır.

Şîa'nın, imamların, diğer insanlardan farklı ve kuşatıcı bir ilme sahip olmalarını gerekçelendirirken işaret ettiği deliller, peygamberlerin ilimlerinin her durumda ilahi ve kuşatıcı olma gerekçesiyle aynı temellere dayanmaktadır. Onlara göre imamlar, bütün bilgilerini ve ilahi hükümleri, ya peygamberden ya da kendinden önceki imamlardan almaktadırlar. Yeni bir

⁴³ Bk. Tûsî, *Keşfu'l-murât*, 416.

⁴⁴ Ahmet Hamidüddîn el-Kirmânî, *el-Meşabîh fi isbâtî'n-nübüvve* (Beyrut: Müessesetü'n-Nür, 2008), 100-101; Mutahharî, *el-İmâme*, 81.

⁴⁵ Bu konuda detaylı bilgi için bk. Halil İbrahim Bulut, Özkan Gül, " İmâmîyye Şîa'sında ilmu'l-İmâm İnanç", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 5 (2005):75-92.

⁴⁶ Kuleynî, *el-Kâfi*, thk. Ali Ekber el-Ğifârî, (Tahran: Daru'l-Kütübî'l-İslami, 1944), 1:227-231.

şeyle karşılaştıklarında, kendilerine Allah tarafından verilmiş olan kutsi ilham yoluyla, o yeni şeyi bilirler. Herhangi bir şeyin hakikatini bilmek istediklerinde, hata etmeksizin, bir karışıklık yaşamadan ve herhangi bir akıl yürütmeye ihtiyaç hissetmeden ve bir öğreticiye ihtiyaç duymadan o şeyin hakikatine vakıf olurlar. Sahip oldukları bu ilahi nitelik sebebiyle, peygamberlerde olduğu gibi, ne çocukluk evrelerinde ne de sonraki hayatlarında bir öğreticiye veya bir rehberine ihtiyaç duymazlar. Peygamberlerde olduğu gibi, onların herhangi bir soruya bilmem dedikleri vaki değildir.⁴⁷ İmamların, peygamberler dışında bütün insanların mahrum kaldığı, yanılığdan uzak ilimlerinin varlığını gerekli gören imamiye fırkası, bu ilmin huzûrî veya iradi olmasında ihtilaf etmektedir. Huzûrî ilim, imamın, ilahi ilhamla, içinde hazır bulunduğu ilimdir, iradî veya işâî ilim ise, peygamber veya önceki imamın talimiyle ulaştığı ilimdir. Fakat her iki yolla da ulaşılan ilim, hatadan uzak, diğer insanlara kapalı ve ilahîdir.⁴⁸ Bu ilimleriyle sadece geçmişte olup bitenleri bilmekle kalmaz gelecekte olacak şeyleri de bilmektedirler.⁴⁹ Din ve dünya işlerinden hiçbir şey onların ilmi dışında değildir⁵⁰ ve onlara hiçbir meselede cehalet nispet edilemez.⁵¹

Şîî âlim Şahrûdî, imamlara göklerin, yerlerin, cennetin ve cehennemin bilgisinin gizli kalmadığını, göklerin ve yerlerin hükümlerinin onlara arz edildiğini, olmuş ve kıyamet saatine kadar olacak şeyleri bildiklerini söyleyerek, bu meselenin imamiye fırkasının fikir birliği ettiği konulardan olduğunu iddia etmektedir. Bu görüşün delili olarak, Hz. Fatıma'nın olmuş ve kıyamete kadar olacak şeyleri bildiğini haber veren ve imamiye kaynaklarında sahih olarak aktarılmış rivayetlere işaret etmektedir.⁵² Ayrıca imamlara, kendine bağlı taraftarlarının gönüllerinden geçen düşünceleri dâhil hiçbir halleri gizli değildir. Dünya, sıradan bir insanın avucundaki yarım bir ceviz gibi onların gözü önündedir. Orada olup biten her şeyi görmektedirler. Bu sebeple onlar, varlıkları görüp duran Allah'ın gözü mesabesindeyler.⁵³

Mezhep nezdinde imamların olmuş ve olacak her şeyi bildiklerini kabul etmek bir inanç meselesi kabul edildiğinden, onların verdiği hüküm veya işlemiş olduğu bir günah, zahiren şeriata aykırı gibi görünse de yapılması

⁴⁷ Bk. Muhammet Rıza el-Muzaffer, *Akâidü'l-İmamiyye*, (Kum: Merkezü'l-Ebhasi'l-Akadiyye, 2001), 77-78.

⁴⁸ Bk. Sabah Abbas Hasan es-Sâidî, *İlmu'l-İmam beyne'l-İtlakiyyeti ve'l-İşaiyyeti alâ Davi'l-Kitab ve's-Sünne*, (Kerbela: Kismu's-Şuuni'l-Fikriyye ve's-Sekâfe, 2012), 31-32.

⁴⁹ Bk. Kemal Hayderî, *İlmu'l-İmam*, (Kum: Müessesetü'l-İmam Cevat, 2008), 117.

⁵⁰ Bk. Eş'arî, *Mağâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 117.

⁵¹ Şeyh Sadûk, *el-İtikâdât fî dîni'l-İmamiyye*, (Beirut: Dârü'l-Müftî 1993), 96.

⁵² Bk. Ali el-Nemâzî eş-Şâhrudî, *Müstedrek sefineti'l-bihâr*, thk. Hasen b. Ali en-Nemâzî, (Kum: Müessesetü Neşri'l-İslâmî 1998), 7: 339.

⁵³ Bk. Şâhrudî, *Müstedrek sefineti'l-bihâr*, 3: 376.

gereken doğru davranış, sorgulamadan imamların söylediklerine itaat etmektir. Kitabında bu konuya değinen Şerif el-Murtezâ, müteşabih ayetlerde, Allah veya peygamberleri için caiz olmayan manalarının tevil edilmesinin zorunluluğu gibi, imamların da günah ve yanlış gibi görünen söz ve fiillerinin tevil edilmesinin gerekliliğini savunmaktadır. Çünkü hem Allah'ın kitabı hem de imamlar yanlıştan beridir ve imamlara ilahi bilgi kapıları hep açıktır. Bu konuda, Allah katından gelen bilgiyle, imamların bilgisine aynı değeri atfederek her ikisinin de aynı kaynaktan çıktığını ve bu sebeple hatadan beri olduklarını savunmaktadır.⁵⁴

Şîa, imamların, kendi zatından kaynaklanan bir yolla gayb bilgisine sahip olmadıklarını, gaybı bilme özelliklerinin Allah tarafından kendilerine verilen bir ikram olduğunu söyleyerek, bu kabulleri sebebiyle ğluluv/aşırılığa düşmediklerini iddia etmektedirler.⁵⁵ Bu yaklaşımlarına göre, imamların sıfatları konusunda aşırılığa kaymış olmadıklarının delili, onlara atfettikleri bütün olağanüstülüklerin kaynağının Allah olduğunu kabul etmiş olmalarıdır.

İslam tarihi boyunca varlığını sürdüren ve Müslümanlar arasında ciddi bir taraftara sahip fırkalardan biri olan Şîa, farklı hadis kaynaklarına sahip olsa da, diğer İslami fırkalar gibi Kur'an'ın bağlayıcılığını tereddütsüz kabul etmektedir.⁵⁶ Bu sebeple, inanç konularında Kur'an'ın hakemliği ayrı bir önem kazanmaktadır. Peygamber sonrasında, peygamberin ilim mirasını devam ettirdikleri düşünölen din adamlarından kaynaklanabilecek inanç sapmalarının tespiti ve ıslahında, Kur'an'ın, peygamberler için çizdiği sınırlar önem taşımaktadır. Çünkü bir peygamberin ümmetinden herhangi bir kimse, Allah'a, ümmeti olduğu peygamberden daha yakın değildir. Bu din adamlarının, peygamberlere bile verilmemiş bir makama ulaştığının söylenmesi, inananlar arasında taraftar bulamayacak bir iddia olduğundan, din adamlarını yüceltmek isteyen kesimler, öncelikle, Kur'an'da peygamberlere çizilen sınırları genişletmeye yönelmektedirler. Peygamberlerin şahsiyetleri için hassasiyetle çizilen sınırların aşılması ise, asıl etkisini, peygamberlerin mirasçıları olduklarını söyleyen ve Allah'la doğrudan iletişim kurduğunu iddia eden istismarcıların ortaya çıkıp taraftar bulmasında göstermektedir.

⁵⁴ Bk. Şerif el-Mürtezâ, *Tenzihu'l-enbiyâ*, 183.

⁵⁵ Bk. Hayderî, *İlmu'l-imam*, 535.

⁵⁶ Bk. Muhammet Huseyin et-Tabâtâbâi, *el-Mizân fi tefsiri'l-Kur'an*, (Kum: Cemâtü'l-Müderrişin fi Havzati'l-İlmiyye, ts.), 1: 4-14.

Şîa'nın, imamların ilmi hakkındaki iddialarını kabul eden bir kimsenin, imamların şîası olmaktan başka çıkar yolu kalmamaktadır. Çünkü bütün kararlarını doğrudan Allah'tan alan imamların varlığını kabul ettikten sonra, onların yolundan farklı bir yolda olmak, tereddütsüz haktan sapmaktır. Bu sebeple, imamlara nispet edilen gaybı bilme iddiasının asılsız bir inanç olduğu izah edilmeden, onların yanlış bir inançta olduklarını söylemek güçleşmektedir. Çünkü verdikleri her türlü karar, ilahi bilgiden kaynaklandığı için sorgulanmadan kabul edilmeyi gerektirmektedir.

Şîa'nın, imamların ilahi ilmine yönelik inançlarının yanlışlığını, Sünnîlerce muteber olan hadis kaynaklarından delil getirerek eleştirmek, onlar açısından bir değer taşımamaktadır. Çünkü onlar, bu kitaplarda yer alan sözlerin, Peygambere nispetini ve sıhhatini reddetmektedirler. Bu sebeple, bütün İslami fırkalarca bağlayıcı kabul edilen Kur'an'ın konuyla ilişkili ayetlerinden hareketle meselenin sınırlarının tayini, daha tutarlı görünmektedir. Şîa'nın, imamlara nispet ettiği; sınırsız, hatadan uzak, olmuş olacak her şeyi kuşatan ve doğrudan Allah'tan alındığı söylenen ilimlerine, Kur'an'da kıssaları anlatılan peygamberlerin bile sahip olmadıklarını görmekteyiz.

Örneğin, Hz. İbrahim⁵⁷ ve Hz. Lût,⁵⁸ evlerine insan kılığında gelen misafirlerinin melek olduğunu bilmemektedirler. Kur'an'da, Allah'ın dost edindiği Peygamber olması sebebiyle taltif edilen Hz. İbrahim,⁵⁹ evine gelen melekleri, insan şeklinde oldukları için tanıyamamış ve onlara külfetli bir yemek hazırlayacak bir müddet geçmesine rağmen, onlar, kendilerini tanıtıncaya kadar olayın gerçek kimliklerini fark edememiştir. Hz. Muhammed, Tebuk savaşından kaçmak isteyen münafıklara izin vermesi⁶⁰ ve Bedir savaşındaki esirler sebebiyle Allah tarafından uyarılmıştı.⁶¹ Şîa'nın iddia ettiği gibi, Allah katından kendisine hep açık olan ilahi ilimle hareket etseydi, kendi içtihiyâyla karar verip Allah tarafından uyarılmayacaktı.⁶² Allah'ın, kendilerine bildirdiği durumlar hariç, peygamberlerin gaybı bilmediklerinin

⁵⁷ Onun yanına girdiklerinde "selâm" demişler, o da "selâm" demiş; (içinden) "Hiç de tanıdık kimseler değil" diye geçirmişti (ez-Zâriyât 51/25).

⁵⁸ Elçilerimiz Lût'a geldiğinde, Lût onlardan dolayı huzursuz oldu, onlara karşı çaresizlik hissetti. "Zor bir gün!" dedi (Hûd 11/ 77).

⁵⁹ İşini güzel yaparak kendini Allah'a veren ve İbrâhim'in, Allah'ı bir tanıyan dinine tâbi olan kimseden kimin dini daha güzel olabilir! Ve Allah İbrâhim'i dost edinmiştir (en-Nisâ 4/ 125).

⁶⁰ Allah seni affetti de, doğru söyleyenler sence belli olmadan ve kimlerin yalancısı olduğunu bilmeden niçin onlara izin verdin? (et-Tevbe 9/ 43).

⁶¹ O yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir. Siz geçici dünya varlığını istiyorsunuz, oysa Allah âhireti istiyor; Allah izzet ve hikmet sahibidir (el- Enfâl 8/67).

⁶² Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3: 48.

Kur'an'dan birçok delili olmasına rağmen, bu açık hakikatin bırakılıp, aksi bir inanca meyletmenin gerekçesi, Kur'an'ın ilgili ayetlerinin farklı anlama açık olmasından kaynaklanmamaktadır. Yerinde izah ettiğimiz gibi, konuyla ilgili ayetlerin manaya delaletinden kaynaklanan bir ihtilaftan daha çok, önceden benimsenmiş inançların etkisiyle ilgili ayetlerin tevili yapılmaktadır. Üstlendikleri yöneticilik görevini içtihatlarıyla yürütecek olan seçilmiş halifelerin yerine, kendi adaylarının gelmesi gerektiğini düşünen Şîa, bu mücadelelerinde galip gelmelerini sağlayacak ve kendi adaylarına ulaşılamayacak bir seçkinlik kazandıracak bir teoriyle üstün gelmeye yönelmektedir. Bütün kararlarında yanılmaz bir bilgiyle hareket edecek olan bir imam teorisi, alternatifi bulunamayacak bir üstünlük imkanı vermektedir.

Yukarıda incelediğimiz ve bir inanç sapması olan gayb bilgisine sahip imam doktrinin, kökeni siyasi olsa da, benimseyenleri tarafından dinin asli bir meselesi olarak ele alındığı görülmektedir. Bu bölümde, gayb bilgisine sahip imam doktrinin bir benzeri olduğunu düşündüğümüz ve Sünni çevrelerde zaman zaman kabul gören, “ ilahi ilim kapıları kendilerine açık olan ve ilahi işaretle hareket eden din adamları ” anlayışını ele alacağız.

2.2. Gayb Bilgisine Sahip Din Adamları

Bir dine veya düşünceye aidiyetin bulunduğu toplumlarda, dini meselelerde, kendilerini toplumun çoğunluğuna göre daha bilgili ve daha yetkin gören veya o dinin müntesipleri tarafından bu konumda oldukları düşünülen birilerine rastlanılır. Bu kesimlere verilen isimler, kültür ortamlarına göre farklılıklar göstermektedir. Kolaylık olması açısından ve sadece belli bir dini yapının merkeze alınmaması için, din adamı veya seçilmiş gibi genel ifadeleri kullanmayı tercih ettik. Çünkü tabi olunan dini önderlerin, Allah'a ait gayb bilgisine, diledikleri zaman ulaşabilecekleri iddiası, her türlü dini yapının içinde ortaya çıkma ihtimali bulunan bir durumdur.

Bu bölümde, Sünni dünyaya kendini nispet eden kesimler içinde, kendilerinin veya bağlıları oldukları din adamlarının gaybı bildiğini iddia edenlerin görüşlerini ele alacağımız için, Kur'an'la birlikte kısmen de olsa, peygamberden aktarılan rivayetlere işaret edeceğiz. Çünkü Sünni dünyada, hem peygamberden sonra bu ümmetin en seçkinleri kabul edilen sahabenin hem de onların aktardıkları rivayetlerin, dini anlayışın şekillenmesindeki tesiri önemlidir.⁶³

⁶³ Abdülvehhap b. Ahmet b. Ali eş-Şe'rânî, *el-Yevâkîf ve'l-cevâhir fi beyâni 'akâidil- ekâbir* (Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsî'l-Arabiyye, ts.), 2: 446.

Şîa'da, gaybı bilen masum imamların dini yaşamdaki otoritelerine benzer şekilde, Sünni dünyada da, peygamberleri aşan, hatta Allah'ın kendine tahsis ettiği bilgi alanına muttali olan seçilmiş din adamları inancını benimseyenler bulunmaktadır. İnananlar içinden, bilgisi, ahlakı ve kişilik özellikleriyle ön plana çıkmış din adamlarının mevcudiyeti inkâr edilemez bir gerçektir. Fakat ilimleri ve dindarlıklarıyla bilinen bu din adamlarından bazılarını yüklenen niteliklerle, beşerin en üstün şahsiyetleri kabul edilen peygamberlerin nitelikleri karşılaştırıldığında, sahîh inanç çizgisinden ne kadar uzaklaşıldığı daha net anlaşılacaktır.

Allah'a yakınlığı sebebiyle birçok üstün meziyetlere sahip olduğu düşünölen şahsiyetler için kullanılan terimlerden biri olan veli kelimesi, yakın olmak, aralarında başka bir şey olmamak anlamına gelen " ولي " fiilinden türetilen bir isimdir.⁶⁴ Kur'an'da bu kelime, hem Allah'ın dostları hem de şeytanın dostları için kullanılmaktadır.⁶⁵ Kelimenin, olumlu veya olumsuz olması, yakınlık gösterdiği varlığa göre değişmektedir. Peygamberlere tabi olan ve onların öğretilerini takip ederek Allah ve peygambere yakınlık kesp etmiş her gerçek Müslöman için kullanılmakta olan bu kelimeye yüklenen ve konumuz açısından örneklik teşkil ettiğini düşündüğümüz bazı yaklaşımlara işaret etmek konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

Abdülkadir el-Cilî,⁶⁶ Allah'ın ilim sıfatının tecelli ettiği seçkin kulların ulaşacağı ilim seviyesini açıklarken, o kulların, bütün âlemlerin, başlangıç noktalarından son varacakları yere kadar bulunacakları her hallerini, bütün teferruatıyla bileceklerini söylemektedir. O, seçkin kulların, her şeyin olma aşamasında nasıl olduğunu ve gelecekte ne durumda olacağını, olmayan şeylerin niçin olmadığını, olacak olsaydı hangi şekilde ve nasıl olacağını yanılmaz, zevke dayanan asli bir ilimle bileceklerini söylemektedir.⁶⁷ Cilî, Hz. Davud ve Hz. Süleyman'a ilahi keşifle açılan birçok olağanüstü duruma işaret

⁶⁴ Bk. İsfehânî, *el-Müfredât*, 533.

⁶⁵ "Allah iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kafirlerin velileri ise tâğuttur. (O da) onları aydınlıktan karanlıklara (sürükleyip) çıkarır. Onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalırlar." (el-Bakara 2/ 257).

⁶⁶ " 767'de (1365-66) Bağdat yakınlarındaki Cîl kasabasında doğdu. Kâtib Çelebi ve ona dayanan Brockelmann'a göre Abdülkâdir-i Geylânî'nin torununun oğludur. Brockelmann tarafından sadece Cîlânî nisbesinin verilmesi bu yüzden olmalıdır. Eserlerinden Hanbelî mezhebine ve Kâdiriyye tarikatına mensup olduğu anlaşılmalıdır. İlmî yönden oldukça verimli bir ömür süren Cilî Bağdat'ta vefat etmiştir." Bk. M. Nazif Şahinoğlu, " Abdülkerim el-Cilî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 250.

⁶⁷ Bk. Abdülkerim b. İbrahim el-Cilî, *el-İnsanu'l-kamil fi marifeti'l-evâhir ve'l-evâil*, thk. Ebu Abdurrahman b. Salah b. Muhammet, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 67-68.

ettikten sonra, bu ilahi keşfin yalnızca onlara ait olmadığını, kutuplar gibi seçkin kulların da aynı keşif imkânına sahip olduğunu söylemektedir. Cîfî, Abdülkâdir Geylânî'nin yakın arkadaşlarından olan ve seçkin kullardan kabul ettiği Şibli'nin,⁶⁸ "Karanlık bir gecede, siyah bir kayanın üzerindeki siyah karıncanın hareketini fark etmesem kendimi aldatılmış kabul ederim", dediğini aktarmaktadır. Hatta daha ileri giden diğer bir seçilmişin, " Ben bu karıncanın hareketi için " fark etmem " ifadesini kullanmam. Çünkü o karıncanın hareket etmesi benim kuvvetimle olmaktayken, ben bu ifadeyi nasıl kullanabilirim." sözünü aktararak, peygamberlere verildiğini iddia ettiği imkânların benzerinin, seçilmiş kullarda da bulunduğunu ispatlamaya çalışmaktadır.⁶⁹ Bu alanda yazılmış başka bir esere göre, kulluk aşamalarını kat ederek ilerleyen seçkinler, ğavslık makamına ulaştıklarında, Allah, onlara gaybın bilgisini açar. Sahip oldukları bu gayb bilgisi sayesinde, büyüyen her bir ağacın ve açan her bir yaprağın durumu onlara gizli kalmaz. Billurlaşan kalpleri, onlara insanların hem geçmiş hem de gelecek hallerinden haber verir.⁷⁰

Sicilmâsî (ö. 1156/1743), tasavvuf çevrelerinde oldukça rağbet gören ve hocası Abdülaziz ed-Debbağ'dan aldıklarını aktardığı el-İbriz isimli eserinde,⁷¹ Hz. Muhammed'in ümmetinden seçkin kulların, gaybi olan birçok hadiseyi bildiklerini, isim ve olayları zikrederek aktarmaktadır. Ona göre, gaybı yalnızca Allah'ın bileceğini, istisnai olarak da seçtiği elçilere bildireceğini haber veren ayetler, seçkin kulların gaybı bilmeyeceğine işaret etmemekte, bu bilginin sadece cin ve kâhinler gibi kötü varlıklara imkânsız olduğunu beyan etmektedir.⁷² Sicilmâsî, hocasına, Lokman Suresinde yer alan ve gaybın beş bilinmezi olarak adlandırılan olayları,⁷³ Hz. Muhammed'in de bilmediğini söyleyen tefsir kitaplarındaki görüşleri sormaktadır.⁷⁴ Abdülaziz ed-Debbağ, tasarruf yetkisine sahip olan seçkin kulların, kâinata tasarruf yetkilerini kullanabilmeleri için bu beş şeyi bilmek zorunda olduklarını, onların bildiğini

⁶⁸ Bk. Muhammed b. Hasan er-Rifâî, *Kılâdetü'l-cevâhir*, (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971), 144.

⁶⁹ Bk. Cîfî, *el-İnsanü'l-kamil*, 126.

⁷⁰ Bk. Rifâî, *Kılâdetü'l-cevâhir*, 153.

⁷¹ Bk. Bernd Rake, "18. Yüzyılda Tasavvuf Geçici Bir Değerlendirme Denemesi ", (çev. Ramazan Muslu), *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 6 [2005]:377-414.

⁷² Bk. Ahmet b. Mubarek es-Sicilmâsî, *el-İbriz* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 240.

⁷³ Kıyamet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah'ın katındadır; O, yağmuru yağdırmakta; rahimlerdekini bilmektedir. Hiç kimse yarın ne elde edeceğini bilemez; hiç kimse nerede öleceğini bilemez; ama Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır. (Lokmân 31/ 34).

⁷⁴ Bk. Mâturidî, *Te'vilât-ü ehli's-sünne*, 4: 79-80; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5: 25-26.

ise yaratılmışların efendisi olan Hz. Muhammed'in bilmemesin imkânsız olduğunu söylemektedir.⁷⁵

Sıradan kullardan çok farklı olduklarını düşünen bu kesim, seçilmiş elçilere, görevleri sebebiyle tahsis edilmiş özel imkanların kapsamına kendilerinin de dahil olduklarını düşünmektedirler. Allah'ın, beşerle iletişime geçme yollarını açıkladığı ayette,⁷⁶ üç iletişim yolundan bahsedilmektedir; Vahiy yoluyla, elçi göndererek ve perde arkasından iletişim. Sicilmâsî, elçinin getirdiği vahiyle iletişime geçme yolunun peygamberlere ait olduğunu, perde arkasından konuşmanın ve rüyalarla iletişime geçmenin ise ilham şeklinde seçkin kullara ait olduğunu aktarmaktadır.⁷⁷ Kendilerine ilham yoluyla gaybın kapıları açılmış olan bu seçkin kullar, bağlılarının başlarına gelecek hadiseleri önceden haber vermektedirler. Onlar, mesul oldukları kimselere, gece gündüz onların bütün hallerinden haberdar olduklarını, bir saat içinde beş yüz kez kendilerini kontrol etmedikleri zaman, Allah katında sorumlu tutulacaklarını söylemektedirler.⁷⁸ Yeryüzünde Allah adına tasarrufta bulunma imkânına sahip olan bu seçkin kullar, göklerin haberlerini doğrudan almakta ve yapmaları gereken vazifeleri, Allah tarafından kendilerine bildirilmektedir.⁷⁹

Gayb bilgisinin, peygamberler dışındaki seçkin kullara açık olduğunu söyleyebilmek için, öncelikle peygamberlerin bu özelliğe sahip oldukları tereddütsüz kabul edilmelidir. Peygamberlerin görevleri sebebiyle sahip oldukları sınırlı bazı farklılıklara, bağlamından tamamen koparılan lafzın ifade etmediği manalar yüklenmekte ve bunlar detaylı bir şekilde kitaplarda yer almaktadır. Aslında bu yaklaşım, peygamberden sonra gelecek kimi seçkinlik iddiasında bulunanların veya onları yüceltme gayreti içinde olan bağlılarının, yanlış inançlarına makul bir ortam hazırlamak için ihtiyaç duydukları zorunlu bir sürece benzemektedir.⁸⁰ Bu yüceltici yaklaşımlarda, ilk iş olarak peygamberler özellikle de Hz. Muhammed, Kur'an'da anlatılan özellikleriyle çelişen insanüstü sıfatlarla nitelenmekte, ardından peygamberlerin bulunduğu bu insanüstü makamın hemen altına, peygamberin ümmeti

⁷⁵ Bk. Sicilmâsî, *el-İbrîz*, 241.

⁷⁶ Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde arkasından ya da bir elçi gönderip, izni ile dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir. Muhakkak ki O çok yücedir, engin hikmet sahibidir (eş-Sûrâ 42/ 51).

⁷⁷ Bk. Sicilmâsî, *el-İbrîz*, 358; Muhyittin b. Arabî, *el-Futuhatü'l-Mekkiyye* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye), 5:67-72.

⁷⁸ Bk. Sicilmâsî, *el-İbrîz*, 22-24.

⁷⁹ Bk. Sicilmâsî, *el-İbrîz*, 436-437.

⁸⁰ Bk. Şe'rânî, *el-Yevâkîf ve'l-cevâhir*, 2:305-333.

içinden bazı din adamları yerleştirilmektedir. Örneğin, Allah'ın yarattığı ilk varlığın, ruhu Muhammed, levhi mahfuzdaki her şeyi yazan kalem veya akıl olduğunu bildiren rivayetlerin ayrı varlıklara işaret ettiği zannedilse de aslında aynı şeyler olduğu, fakat varlıklara nispetleri açısından ayrı isimler aldığı söylenerek, Hz. Muhammed'in gaybın bütün bilgilerini yazan ve bilen olduğu sonucuna varılmaktadır.⁸¹

Kur'an'ın çizdiği sınırlara riayet etmenin, inanç sapmalarının yaşanmasının önündeki en önemli engellerden biri olduğu, seçkinlik ve tasarruf iddiasında bulunarak inananları sahih din anlayışından uzaklaştıranların düşüncelerine bakıldığında daha net görülmektedir. Debbağ, kendisi de müntesibi olduğu seçkin din adamlarının, gelmiş gelecek her türlü gayb bilgisine muttali olduğunu rahatlıkla söyleyebilmek için, ayette, Allah'a ait olduğu zikredilen konuların peygamberler tarafından bilinmesinin zorunluluğundan söz etmektedir. Çünkü peygamberlerin bile sahip olmadığı niteliklere, ümmetinden birilerinin sahip olduğunu iddia etmek, toplum nezdinde kolaylıkla kabul edilmeyecektir. Lokman suresinde Allah'ın bildiği hadiseler olarak zikredilen olayları bile Allah'a bırakmayan bu anlayış, kendi seçilmiş din adamlarına yol açabilmek için, öncelikle peygamberlerin bunları bilmek zorunda olduklarını iddia etmekte, ardından da asıl amaçları olan kendilerini veya bağlıları oldukları kimseleri Allah'ın ilmine ortak etme gayreti göstermektedirler. Debbağ'a göre, hiçbir bilginin bu kullara gizli kalmamasının gerekçesi, tasarruf yetkisine sahip seçilmiş din adamlarının görevlerini yapabilmesi için her türlü bilgiye ihtiyaç duymalarıdır. Oysa ne iddia ettiği bu tasarruf yetkisinin ne de gaybın bilgisinin bunlara açılmasının bütün Müslümanlarca muteber kabul edilen inanç kaynağı Kur'an'da mesnedi vardır.

Gaybı bilmek veya Allah'ın hazinelerinde tasarrufta bulunmak, ilahlık iddiasında bulunmak anlamına geleceği için, peygamberler, tereddüde mahal bırakmayan bir üslupla bu imkana sahip olmadıklarını ifade etmektedirler.⁸² Ayetteki gayb bilgisi, Allah'a ait olan malumatı, hazineler ise Allah'a ait olan makduratı içeren anlamlarıyla, Allah'ın her şeyi bildiğini ve her şeye güç

⁸¹ Bk. Cîlî, *el-İnsanu'l-kâmil*, 146,163-165.

⁸² Bk. De ki: "Ben size, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size, ben meleğim de demiyorum. Ben sadece bana vahyolunana uyarım." De ki: "Hiç kör ile gören bir olur mu? Siz hiç düşünmez misiniz?" (el-En'âm 6/ 50).

yetirdiğini ifade eden iki zatî sıfatına işaret etmektedir.⁸³ Bu sebeple, beşerin en seçkinleri olan ve üstlendikleri risalet vazifeleri sebebiyle, vahiy almak, vahiy meleğiyle iletişime geçmek gibi diğer insanların yaşamadığı deneyimlere sahip olan peygamberlere verilmeyen ayrıcalıkların, onların ümmetlerinden birilerine verilmeyeceği hakikati neredeyse ihtilaf edilmeyen bir meseledir.⁸⁴ Kur'an'ın konu ile ilgili açık ayetlerine muhalif bu düşüncelerin İslam coğrafyasında rağbet görmesinde, bütün Müslümanlar için en değerli görülen Kur'an'ın ilgili ayetlerini anlamak için yeterli gayretin sarf edilmemesi ve olağanüstü özelliklerle donatıldığını iddia eden insanlara bağlanmanın kişilerde oluşturduğu sahte güven hissini etkisinden bahsedebiliriz. Çünkü kurtulduğuna ve kurtarma gücü olduğuna inanılan kişilerle kurulan irtibatlar, süreç açısından yorucu olmadığı gibi netice itibariyle de kesindir.

İnsan, yeryüzünde yaratıcısının kendisinden beklediği erdemli yaşamı sürdürebilmek için elçi olarak seçilen peygamberlerin rehberliğine muhtaçtır.⁸⁵ İnsanların peygamberlere duyduğu ihtiyaç, kelim kitaplarının ana konularından olan nübüvvet meselesinin alt başlıklarından biri olarak incelenmektedir. Peygamberlerle iletilen vahiyden mahrum olmanın, insanlar açısından birçok olumsuzluğa sebep olacağını vurgulayan kelim bilgileri, insanların nübüvvet olan ihtiyacı meselesinde fikir birliği etmektedirler.⁸⁶ Peygamberlerin görevi ise toplumlarına, öğreticilik ve rehberlik yapmaktır. Bu vazifelerini yerine getirme sürecinde, vahiy almak dışında ümmetlerinden çok farkları yoktur.⁸⁷ Kalplere müdahale imkânlarının olmadığını, çok istemelerine rağmen, Hz. İbrahim'in babasının,⁸⁸ Hz. Nuh'un

⁸³ Bk. Muhammed Reşid Rıza, *el-Menâr*, (Mısır: Dâru'l-Menâr, 1948), 7: 424; Tabersî, *Mecmû'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'an*, 4: 45-46.

⁸⁴ Bk. Reşid Rıza, *el-Menâr*, 7: 425.

⁸⁵ Bk. Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi: "Ey rabbimiz! Bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillet ve rezillik başımıza gelmeden önce ona uymuş olsaydık." (Tâhâ 20/134).

⁸⁶ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-uşûli'l-İhamse*, nşr. Abdülkerim Osman, (Kahire: Mektebetü'l -Vehbe, 1996), 563-567; Ebu Mansûr Abdülkâhîr b. Tâhîr b. Muhammet et- Temîmî el-Bağdâdî, *Uşûlu'd-dîn*, thk. Ahmed Şemsüddin, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 154-156; Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Bahru'l-Kelâm fi'akâidi ehli'l-İslâm*, thk. Veliyyüddin M. Salih, (Dimeşk: Mektebetü Dâri'l-Ferfur, 2000), 202.

⁸⁷ Bk. Ben peygamberler arasında benzeri gelip geçmemiş biri değilim, bana ve size ne yapılacağını da bilemem, ancak bana vahyedilene uyarım. Ben yalnızca açık bir uyarıcıyım." (el-Ahkâf 46/9).

⁸⁸ Bk. İbrâhim'in, babasının bağışlanması için yaptığı dua ise sırf ona verdiği bir sözden ötürüydü. Ama onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzaklaştı. İbrâhim gerçekten çok duyarlı, yumuşak huylu biriydi. (et-Tevbe 9/ 114).

da oğlunun⁸⁹ kafir olarak ölmelerine engel olmadıklarını anlatan ayetlerden öğrenmekteyiz. Kendisine, âlemlerde kimselere verilmeyen imkânların verildiği Hz. Süleyman,⁹⁰ ordusunu teftiş ederken göremediği Hüthüt'ü sorar ve onun nerede olduğunu ve getirdiği haberleri ancak onunla konuştuktan sonra öğrenir. Üstelik ordusundaki görevlilerden biri olan Hüthüt, onun bilmediği malumatlarla karşısına çıkmaktadır.⁹¹ Bu sebeple, Allah tarafından, insanları hidayete davet etmekle görevlendirilen peygamberlere gerekli olmayan gaybın mutlak bilgisi, kâinatta tasarruf gibi ilahi sıfatların, hakka davet etme görevleri kendilerinden menkul insanlarda olması gerektiğini iddia etmek, hem naklen hem de aklen mesnetsiz görünmektedir.

Şîa'nın, gaybı bilen imam iddialarının bir inanç sapması olması değerlendirilirken, onlar açısından muteber olmayan Sünni hadis kaynaklarından delil getirmenin bir anlamı olmayacağından, konuyla ilgili ayetlerden çıkartılacak delillere başvurduk. Fakat kendilerinin Sünni olduğunu iddia edenler için, sahih hadisler delil ve o hadisleri aktaran sahabeler de bu ümmetin en hayırlı neslidir.⁹² Sahih kaynaklarda yer alan birçok rivayet, Hz. Muhammed'in gaybı bilmediğini ve bazı sözlerini aktardığımız seçilmiş din adamlarının sahip olduklarını iddia ettikleri nitelikleri de taşımadığını bildirmektedir. Bu rivayetlerden birkaçını aktarmakla yetineceğiz. " Hz. Aişe'nin, kim sana Hz. Muhammed gaybı bilir derse yalan söylemiştir. Çünkü Allah, gaybı kendisinden başka kimsenin bilmeyeceğini söylemektedir." dediği rivayet edilmiştir.⁹³ Başka bir olayda, cariyeler, Bedir savaşındaki Müslümanların kahramanlıklarını def eşliğinde anlatırken, Hz. Muhammed'in içeriye girmesiyle birlikte, içlerinden biri,

⁸⁹ Bk. Allah buyurdu ki: "Ey Nûh! O senin aileden değildir. Çünkü onun yaptığı iyi olmayan bir iştir. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum." (Hûd 11/46).

⁹⁰ Bk. "Rabbim" dedi, "Beni bağışla; benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümlük ver bana. Lutfu sınırsız olan yalnız sensin." Bunun üzerine, emriyle dilediği yöne doğru tatlı tatlı esen rüzgârı, bina kuran ve dalgalık yapan bütün şeytanları ve zincirlerle bağlanmış diğer yaratıkları onun buyruğuna verdik. (es-Sâd 38/35-38).

⁹¹ Bk. Süleyman kuşları gözden geçirdi ve "Hüdhüdü niçin göremiyorum; yoksa kayıplara mı karıştı?" diye sordu.

"Ya bana açık bir gerekçe getirir veya onu şiddetle cezalandırırım ya da onu boğazlarım!" Çok geçmeden hüdhüd gelip dedi ki: "Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe' halkından sana kesin bir bilgi getirdim." (en-Neml 27/20-22).

⁹² Bk. Bâbertî, *Şerhü 'akîdeti't-tahaviyye*, 247-249.

⁹³ Bk. Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Camiu'l-müsnedi's-sahihî'l-muhtasarı min umûri Rasûlillahi (s. a.v.) ve sunenihî ve eyyâmihî (Sahihu Buḥari)*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nasir, (Riyad: Daru Tavki'n-Necat, 1422), "Tevhîd", 7370.

aramızda yarın ne olacağını bilen bir peygamber var diyerek Hz. Muhammed'i övmeye başlar. Hz. Muhammed, cariyenin bu sözleri terk edip yaptığı işe devam etmesini emreder.⁹⁴ Medine'de Müslümanların başına gelen en çetin imtihanlardan biri de ifk olayıdır. Hz. Aişe'ye atılan iftira, öncelikle Hz. Muhammed olmak üzere, bütün Müslümanları derinden yaralamıştır. Olayın açığa kavuşması için Hz. Muhammed, Hz. Ali, Üsame, Berire gibi bazı sahabelerle istişare ederek olayın hakikatini ortaya çıkartmaya çalışmış, ancak uzun bir bekleyişten sonra, konuyla ilgili inen ayetlerle mesele açıklığa kavuşturulmuştur.⁹⁵ Hz. Muhammed'in başına gelen olaylarda, istişare ile olayın hakikatini öğrenmeye çalışmasının birçok örneğini görmekteyiz. Seçilmiş din adamlarının menkıbelerine bakıldığında, onların hiçbir olayın hakikatini öğrenmek için gayrete ihtiyaç duymadıkları, her şeyin hakikatini sahip oldukları ilahi bilgi sayesinde doğrudan müşahede ettikleri iddia edilmektedir. Bu iddialarıyla, makam ve bilgi açısından Allah'ın peygamberinin üstünde oldukları ortaya çıkmaktadır ki, bu sonuç, bu anlayışın, haktan ne kadar uzak ve ne kadar saptığının delilidir.

Hz. Peygamber'den sonra bu ümmetin en seçkin nesli kabul edilen sahabenin,⁹⁶ hem peygamberin yaşamında hem de onun irtihalinden sonra, gaybı bilme iddiasıyla ortaya çıkmaları vaki değildir. Aksine, sonuçlarını göremedikleri birçok hadisede, verdikleri kararlar sebebiyle uyarılıp yanlış hesaplar peşine düştükleri görülmektedir.⁹⁷ Sahabe neslinin gaybı bilmediğinin en açık örneklerinden biri de, Hudeybiye antlaşması öncesinde ve sonrasında sergiledikleri tutumlarıdır. Aralarında sahabenin en seçkinlerinin de olduğu bu olayda, görünürde Müslümanların aleyhine olan bu antlaşmanın, Allah tarafından fetih olarak isimlendirilecek kadar büyük bir

⁹⁴ Bk. Buhârî, *el-Camiu'l-müsnedi's-sahihi'l-muhtasar*, "Nikâh", 4852.

⁹⁵ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 17: 197-204.

⁹⁶ **"İnsanların en hayırlıları benim asımda yaşayanlardır. Sonra bunları takip edenlerdir, sonra da bunları takip edenlerdir."** [İmrân (radiyallahu anh) dedi ki: "*Kendi asrını zikrettikten sonra iki asır mı, üç asır mı zikretti bilemiyorum.*"] **"Bu sonuncuları takiben öyle insanlar gelir ki, kendilerinden şahidlik istenmediği halde şahidlikte bulunurlar, onlar ihanet içindedirler, itimad olunmazlar. Nezirlerde (adak) bulunurlar, yerine getirmezler. Aralarında işmanlık zuhûr eder."** Bir rivayette şu ziyade var: **"Yemin talep edilmeden yemin ederler."** Bk. Buhârî, *el-Camiu'l-müsnedi's-sahihi'l-muhtasar*, "Şehâdât", 2651.

⁹⁷ Bk. "Andolsun, Allah, izniyle, onları (müşrikleri) kırıp geçirdiğiniz sırada size olan vadini gerçekleştirdi. Nihayet sevdiğiniz şeyi (zaferi) size gösterdikten sonra, za'f gösterdiniz. (Peygamber'in verdiği) emir konusunda tartıştınız ve emre karşı geldiniz. İçinizden dünyayı isteyenler de vardı, ahireti isteyenler de. Sonra sizi denemek için onlardan yüzünüzü çevirdi. (Kaçıp hezimete uğradınız. Buna rağmen) sizi bağışladı. Allah mü'minlere karşı çok lütufkârdır. Peygamber, arkanızdan sizi çağırırken siz durmadan dağa yukarı kaçıyor, hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz. Bundan dolayı Allah, size keder üstüne keder verdi ki, (bu durumlara alışasınız ve daha sonra) elinizden gidene ve başınıza gelene üzülmesiniz. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır." (Âl-i İmrân 3/ 152,153).

kazanım olduğunu, ancak konuyla ilgili ayetler indikten sonra anlayabildiler. Menkıbelerine değindiğimiz seçkin din adamlarının sahip olduğu gayb bilgisine sahip olsalardı, sonradan pişman olacakları bir davranışın içine girmezlerdi.⁹⁸

Hız. Peygamber ve ondan sonra en seçkin nesil kabul edilen Sahabenin sahip olmadığı gayb bilgisinin kendilerinde olduğunu iddia edenler, yalanlarına inanmış kimseler olabilecekleri gibi, emelleri için dindarları kullanmak isteyen kötü niyetliler de olabilirler. Taraftar kazanmak isteyen din istismarcılarının, yaptıkları bütün yanlışlıklara itiraz edilmemesi ve söyledikleri her sözün ilahi kaynaklı tartışılmaz bilgi kabul edilmesini temin edebilmek için başvurdukları etkili yöntemlerden biri de, muhataplarını, kendilerinin ilahi bilgi kaynaklarına sahip olduğuna ikna etmeleridir. Tabi olduğu din adamlarının, sebeplere ihtiyaç duymayan ve doğrudan Allah'tan gelen bir bilgiyle konuşup davrandığına inananlar, kendilerinden istenen maddi ve manevi her türlü talebin gereğince hareket etmekte tereddüt etmeyeceklerdir. Çünkü inançlarını bu yanlış bilgilerle şekillendiren kesime telkin edilen sözlere göre, tümünden ilahi olduğu düşünölen emirlerin, akla ve hakikatlere uygunluğunu sorgulanmamalıdır.⁹⁹

SONUÇ

İnançların, fertlerin yaşamında dönüştürücü etkisi inkar edilemez bir hakikattir. Cahiliye inançlarının hakim olduğu bir toplumun fertlerini, güzel ahlak seviyesine çıkartmayı amaçlayan Kur'an'ın dönüştürücü yönteminde de bunu görmekteyiz. Bu sebeple, ilk inen ayetlerin konusu, hep inanç meseleleri olmuştur. Kur'an'ın, bütün insanlık için belirlediği bu inanç sınırlarından biri de, yaratıcının, ilahlığının gereği olarak kendisine tahsis ettiği gayb bilgisidir. Kur'an'da, ihtilafa imkan vermeyecek açıklıkta geöen bu mesele etrafındaki farklı ve aykırı inançlar, ya ilgili ayetlerin hiç dikkate alınmaması ya da bağlamlarından uzak tevillere maruz bırakılması neticesinde, Müslöman coğrafyalarda taraftar bulmaktadır. Çünkü Kur'an'ın çizdiği inanç çizgilerine en fazla riayet eden Hız. Peygamber'in, gaybı bilme iddiası olmadığı gibi, kendisi hakkında bunu söyleyenleri de susturmuştur. Onun yetiştirdiği en hayırlı nesil olan sahabe de, ne Peygamber hayattayken ne de onun irtihalinden sonra, gaybı bildiklerini iddia etmişlerdir.

⁹⁸ Bk. Muhammed Tahir İbn Aşür, *et-TahrİR ve't-tenvİR*, (Tunus: ed-Daru't-Tunusiyye, 1984), 26: 141-150.

⁹⁹ Bk. DİYKB, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, *Kendi Dilinden FETÖ Örgütlü Bir Din İstismarı*, (Ankara: Diyanet İşleri Yayınları, 2017), 56-65.

Kur'an'dan, onun uygulayıcısı olan Hz. Peygamber'den ve onun yetiştirdiği sahabe neslinden onay almamış olan bu inanç sapması, hem Sünni hem de Şîi dünyada kendine her dönemde taraftar bulmuştur. Şîa'nın, ilahi ilim kapıları kendilerine sonuna kadar açık olduğu için olmuş olacak her şeyi bilen imamlarının, Sünni dünyada mukabili, istedikleri zaman levhi mahfuzu görebilen ve bilmeme sıfatından münezze din adamlarıdır. Şîilerin hemen hemen tamamının benimsediği bu inanç sapması, Sünniler arasında aynı oranda yaygın olmamakla birlikte, üzerinde durulmayı hak edecek kadar taraftar bulmaktadır.

Gaybı bilme iddiasında olan bu grupların, hem Müslüman coğrafyalara hem de İslam dinini, Müslümanların uygulamaları yoluyla tanıyan diğer din mensuplarına verdiği zarar düşünüldüğünde, her dönemde bu konuyla ilgili olarak Kur'an'ın çizdiği sınırlara riayet etmenin gereği ortaya çıkmaktadır. Çünkü bütün ilahi bilgi kapılarının kendilerine açılmış olduğuna inanılan insanların karşısında, akıl yürütmenin, tefekkürün ve olaylara eleştirel bakmanın anlamsızlığı ortadır. Gönül verdikleri din adamlarının, yanılmaz ilahi bilgiyle donatıldığına inananlar, hayatını baştan sona değiştirip dönüştürecek bir istismara açık haldedir. Yaşamlarında verecekleri hayati kararlar, yanılmaz gayb bilgisine sahip olduklarına inandıkları bir tek kişinin ağzından çıkacak tek bir yönlendirici cümleye bağlıdır. Sahih din anlayışına tamamen aykırı olan bu inanç sapmasının etkisinde kalan kişiler, kendilerinden asla beklenmeyecek en tehlikeli işleri yapacak tanınmaz kişiliklere dönüşebilmektedirler. Her açıdan sorunlu olan bu netice, tarihte büyük sıkıntılara sebep olduğu gibi, günümüzde de büyük sorunların yaşanmasında önemli bir role sahiptir. Din adına dindar kesimin sebep olduğu toplumsal trajediler, dine dışardan bakan kesimin, yaşananları genelleyerek, dinden ve dindarlardan uzaklaşmasına zemin oluşturabilmektedir.

KAYNAKÇA

Abdülbâkî Muhammet Fuat, *el-Mucemu'l-mufehres*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1945.

Aisah Mohammet. "Şîa'nın İmamette İsmet Doktrininin Eleştirisi". çev. Ömer Aydın. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2003).

Bağdâdî, Ebu Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammet et- Temîmî. *Uşûlu'd-dîn*. thk. Ahmed Şemsüddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1423/2002.

Bâbertî, Muhammet b. Muhammet b. Mahmut. *Şerhü 'akîdeti't-tahaviyye*. thk. Ahmet Mahmut eş-Şehâde. İstanbul: el-Mektebu'l-Hanefiyye, 1438/2017.

Bernd Rake. "18. Yüzyılda Tasavvuf Geçici Bir Değerlendirme Denemesi". çev. Ramazan Muslu. *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 6 (2005).

Buharî, Muhammed b. İsmail. *el-Camiu'l-müsnedi's-saħihî'l-muħtasaru min umûri Rasulillahi ve sunenihî ve eyyâmihî (Saħihü Buħari)*. thk. Muhammed Zuheyr b. Nasir. Riyad: Daru Tavku'n-Necat, 1422/2001.

Bulut, Halil İbrahim - Özkan Gül. İmâmiyye Şîa'sında İlmü'l-İmâm İnanıcı. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 5 (2005).

Cîlî, Abdülkerim b. İbrahim. *el-İnsanu'l-kamil fî marifeti'l-evâhir ve'l-evâil*, thk. Ebu Abdurrahman b. Salah b. Muhammet. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998.

Coşkun, İbrahim. "İmamiyye Şîa'sında Ehl-i Beyt Sevgisinin (Bâtını) İnançlara Dönüşümü". *Marife Dergisi*, 3 (2004).

Coşkun, İbrahim. *Ateizm ve İslam*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.

Cürcânî, Ali b. Muhammed. *Kitabu't-t'arîfât*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1405/1985.

Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn. *Kitâbu'l-irşâd ilâ kavâti'l-edilli fî uşûli'l-itikad*. thk. Muhammed Y. Musa & Ali Abdulmunîm. Mısır: Mektebetü Hancî, 1369/1950.

Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu Bildirileri (Türkiye-Van, 12-14 Mayıs 2017). Ed. Vecihi Sönmez, Burhanettin Kıyıcı, Metin Yıldız. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

DİYKB, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı. *Kendi Dilinden FETÖ Örgütlü Bir Din İstismarı*. Ankara: Diyanet İşleri Yayınları, 2017.

Ebu'l-Hasen Kādî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî. *Şerhu'l-usûli'l-ħamse*. nşr. Abdülkerim Osman. 3.Baskı. Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 1416/1996.

Ebu Hayyan, Muhammet b. Yusuf el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît fî't-tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010.

Ebu İshak İbrahim b. Nevbehâtî. *el-Yakut fi ilmi'l-keleâm*. thk. Ali Ekber Ziyâî. İran: Mektebetü Âyetillah el-Uzmâ el-Maraşî, 1327/1910.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. (Sadeleştirme). İstanbul: Azim Dağıtım, ts.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *Maqâlâtü'l-islâmiyyîn ve ihtilâfu'l-müşâllîn*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Kahire: Mektebet'ü Nehdati'l-Mısıryye, 1369/1950.

Hayderî, Kemal. *İlmü'l-imam*. Kum: Müessesetü'l-İmam Cevat, 2008.

Hazin, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammet. *Lübâbü'l-te'vîl fî meâni'l-tenzîl*. thk. Abdüsselâm Muhammet Ali Şahîn. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004.

İbn Arabî, Muhyittin. *el-Futuḥatî'l-mekkiyye*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts..

İbn Aşûr, Muhammed Tahir. *et -Tahrîr ve't-tenvîr (Tahrîru'l-ma'ne's-sedid ve tenviru'l-aklu'l-cedid min tefsiri'l-kitabi'l-mecid)*. Tunus: ed-Daru't-Tunusiyye, 1404/1984.

İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1981.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed Hasebullah, Haşim Muhammed eş-Şazeli. Kahire: Dâru'l-Maarif, ts.

İsfehânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin Ragıp. *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Seyyid Kiyânî. Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1961.

Kara, Necati." Kur'an'da Gayb ". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1994).

Kirmânî, Ahmet Hamidüddîn. *el-Meşabîh fî isbâti'n-nübüvve*. Beyrut: Müessetü'n-nûr, 1428/2008.

Kuleynî. *el-Kâfî*. thk. Ali Ekber el-Ğifârî. Tahran: Daru'l-Kütübü'l-İslami, 1944.

Malkoç, Mehmet. "Gençliği Dini Değerlerden Uzaklaştıran Sebepler". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2019).

Mâturidî, Ebu Mansûr Muhammet b. Muhammet b. Mahmut. *Te'vilât-ü ehli's-sünne*. thk. Fâtıma Yusuf el-Haymî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.

Murtezâ, Mutahharî. *el-İmâme*. Beyrut: Daru'l-Havrâ, ts.

Muzaffer, Muhammet Rıza. *'Akâidü'l-imâmiyye*. Kum: Merkezü'l-Ebhâsi'l-Akâdiyye, 1431/2010.

Müfid, Muhammet b. Muhammet b. Numan. *el-İfşâh fi'l-imame*. Kum: Dâru'l-Müfid, 1420/2000.

Müfid, Muhammet b. Muhammet b. Numan. *en-Nüketü'l-'itikâdiyye*. Kum: Dâru'l-Müfid, 1379/1959.

Mürtezâ, eş-Şerîf. *Tenzîhu'l-enbiyâ*. Kum: İntişârâtü'r-rızâ, 1366/1947.

Nesefî, Ebu'l-Muîn, *Baħru'l-Kelâm fî 'akâidi ehli'l-İslâm*. thk. Veliyyüddîn M. Salih. Dimeşk: Mektebetü Dâri'l-Ferfur, 1420/2000.

Onat, Hasan. "Şiî imamet Nazariyesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 32 (1992).

Râzî, Ebu Abdullah Muhammed Fahreddin. *Mefâtiħu'l-gayb(et-Tefsîru'l-kebîr)*. Beyrut: Dâru'l-Fikr. 1401/1981.

Reşîd Rıza. Muhammed, *el-Menâr*. Mısır: Dâru'l-Menâr, 1948.

Rifâî, Muhammed b. Hasan. *Kılâdetü'l-cevâhir*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971.

Sâidî, Sabah Abbas Hasan. *İlmu'l-imam beyne'l-itlakiyyeti ve'l-işaiyyeti alâ davi'l-kitab ve's-sünne*. Kerbela: Kısmu's-Şuuni'l-Fikriyye ve's-Sekâfe, 2012.

Sicilmâsî, Ahmet b. Mubarek. *el-İbrîz*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1422/2002.

Şâhrudî, Ali el-Nemâzî. *Müstedrek seffîneti'l-bihâr*. thk. Hasen b. Ali en-Nemâzî. Kum: Müessetü Neşri'l-İslamî 1998.

Şahinoğlu, M. Nazif. " Abdülkerim el-Cîlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Şarânî, Abdülvehhap b. Ahmet b. Ali. *el-Yevâķîk ve'l-cevâhir fî beyâni 'akâidi'l- ekabâir*. Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, ts..

Şeriatî, Ali. *Dine Karşı Din*. Çev. Hüseyin Hatemi. İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.

Şeyh Sadûk. *el-İtikâdât fî dîni'l-imamiyye*. Beyrut: Dâru'l-Müfit 1993.

Tabâtâbâî, Muhammet Huseyin. *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'an*. Kum: Cemâtü'l-Müderrişîn fî Havzati'l-İlmiyye, ts.

Taberî, Muhammed b. Cerir. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Ķur'an*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Kâhire: Daru Hicr, 1421/2001.

Tabersî, Ebu Ali Fazl b. Hasen. *Mecmû'u'l-beyân fî tefsîri'l-Ķur'an*. Beyrut: Daru'l-Murtezâ, 1426/2006.

Tûsî, Nasîruddîn Muhammet b. Hasan. *Keşfu'l-murât fî şerħi tecridi'l-'itikât*. Kum: İntişârât Şekûrâ, 1371/1952.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud. *el-Keşşâf 'an haqâiki ğavâmiu't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1407/1986.